

BARTA JÁNOS: A PÁLYA IVEI

Kemény Zsigmond két regényéről. Bp. 1985. Akadémiai K. 113 l. (Irodalomtörténeti füzetek 115.)

A kötet már témaválasztásával is megörvendezteti a szakembert: Kemény életművének nagy távlatokban gondolkodó kutatója nemcsak a klasszikus alkotásnak számító *Zord időt* elemzi, hanem figyelemmel fordul a másodrendűnek tartott *Férj és nő* felé is. Ez a gondos vizsgálódás seholsem lesz lelkendezéssé, túlbecsüléssé. Barta János mindvégig művészi erények (olykor telitalálatok) és hiteltelenségek, nem egyszer poros korrekvizitumok szétválaszthatatlan egységének látja Kolostory báró történetét. A kissé nehézkes, ám jó megfigyelésekben gazdag, magyar levegőjű irányregény váratlanul átvált a kozmopolita, későromantikus szalon-elbeszélés síneire, hogy azután irodalmi kölcsönzésektől, utánérzésektől megszabadulva „sorsregénnyé” (ez a szerző találó elnevezése) emelkedjék. Súlyos dilemmák elé kerül a báró, látszólag kiútalan helyzete, megbomlott lelki egyensúlya ádáz gyűlölködésbe, csaknem feleségvilkosságba kergeti. Az olvasó elismeri a belső indítások meg a külső körülmények finom összeszővődését a katasztrófa küszöbén, mégis kénytelen igazat adni Barta János kételyeinek: „A hiú, felelőtlen világhi a legszorítóbb helyzetben is aligha juthatott volna el a tragikumnak erre az intenzív fokára.” (77.) (Érdekes mozzanat, hogy az egyik hidegfejű vetélytárs maga se hisz Albert nagy szenvedélyében, szokványos, bűnbánó házasságtörökést jellemzi őt. Mintha maga Kemény sugallna itt egy másfajta végkifejletet, amely nagyon jól illenék a századvég realizmusához.)

Nem térhetünk ki arra, hogy a tárgyalás során mennyi poétikai vonása, vetülete tűnik fel a *Férj és nő*nek, Barta János éppúgy figyelmeztet a sokszínű, nem pusztán auktorális elbeszélés összefüggő láncolatára Idunával kapcsolatban, amint nem feledkezik meg az író Itália-élményéről, Dante-kultuszáról sem. Ha Dante a középkor költői enciklopédiáját hagyta az utókorra, Balzac, a XIX. századét. S nem volna kutatásra

méltó téma Kemény viszonya Balzachoz éppen e művében, amelyet helyzetekben, környezetrajzban csakugyan köt valami e francia géniuszhoz, ha nem is úgy, amint azt a Budapesti Szemle egy 1910-i dolgozata föltételezte? (Dengi János: *Kemény és Balzac*)

A *Zord idő* gondolatvilága mélyebb, időszerűbb, megrázóbb mint a *Férj és nő*. Nem találunk benne divatos, „mondén”, másodkézből vett elemeket, főalakjai egységesebbek, általában meggyőzőbbek Kolostory báró és társainál. Így érthető, hogy az elemzés-értelmezés sommásabb: az egységes elrendezettség fölöslegessé teszi ezúttal a részletértékek kiemelését, egy évszázad irodalomtörténetírása is sok mindent tisztázott már a regény körül. Megismerkedünk Kemény légkörteremtő művészetével, hallunk arról, hogy csúcspontját éri el itt a közösségi tragikum ábrázolása az életműben, (előzmények: *A mohácsi veszedelem okairól, Élet és ábránd, a szombatosok sorsa A rajongókban*). Több motívumlánc, az előrejelzések egész sora segít összetartani a kompozíciót, amely abban is továbbfejlődést jelent, „hogy benne az esztétikai értékcsúcs kiszélesedik, és eltolódik az elidegenítő hatások felé” (31.) Feltűnő, kivált a harmadik részben „a rút, a torz, a groteszk, a borzongató, sőt iszonyatos elemek túlsúlya.” (uo.) Barnabás pályája nem keveset őrözt meg a „romantikus ponyvá”-ból, azonban „abszolút értéktagadása” hangsúlyosabb annál, hogyszem mélyebb jelentését elveszítve szokványos sátáni cselszövőnek számítana. (33.)

Mindez – sok egyébvel együtt – helytálló, s előbbre is viszi az irodalomtörténeti kutatást. Vitakozni, változatnak számító ellenvéleményt bejelenteni csupán két – nem túl lényeges – vonatkozásban tudnánk. Egyfelől egy keletkezés-történeti kérdéssel kell szembenéznünk: Milyen hatást tettek Keményre az 1861-i országgyűlést megosztó pártellentétek, valóban „keserves tör-

ténelmi tapasztalatnak” tekintette őket, s belőlük is fakadt-e a *Zord idő*ben eluralkodó „nemzeti széthullás-élmény?” Bár az író eredendő sötételetlátással, történelmi arányérzékének időnkénti megbízhatatlanságával (gondoljunk csak a *Korteskedés*ben megnyilatkozó igen erős peszsimizmusára) mindig számolnunk kell, aligha tarthatta végzetesnek a liberális középírást belüli közjogi harcokat. Hiszen 1861-ben végül győzött saját pártjának álláspontja, a megosztottság különben is csupán egy bizonyos kérdéstömbre terjedt ki, nem jelentett éles antagonizmust. Sokkal inkább átéltte Kemény a nemzeti szétesést – széthúzást a szabadságharc idején, s ennek kirívó példáiával találkozott sokszor a régebbi hazai historiában.

Vitapont lehet a Kemény-alkotta Izabella királyné irodalomtörténeti megítélése szintén. A történetírás szerény képességű, önző, kicsinyes személyiségnek látja, a Bach-éra tisztos-puritánkodó regényírása (P. Szathmáry Károly: *Izabella*. 1859) szemére vetette női könnye:iműségét, hanyagságát a királyfi János Zsigmond nevelésében. Ezek után nagyon is meglepő, hogy a korszak mulasztásait kérhetetlenül számonkérő művész mennyi megértéssel, helyenként már-már áhítattal beszél róla. A királyné homlokát a boldogságról lemondás dicsfénye borítja, és Izabellának éppúgy osztályrészül jut a „hősies, majdnem fönséges megtisztulás” (27.), mint a mű legrokonszenvesebb szereplőjének, Deák Dorának. Az értekezés mindebben nem lát kivetnivalót, holott az efféle eljárás nemcsak a történelmi hűséget sérti, hanem a *Zord idő* esztétikai összképét is. A nemzeti, emberi értékek pusztulását bemutató komor, nagy tablóban Izabella révén bekerül egy

szokványos, érzelmes motívum, a szerelméről lemondó úrhölgy. (Kemény nagyságát mutatja, hogy csínján bánik ezzel a moll-hangzattal. Barta János finoman hangsúlyozza, egyszer Martinuzzi szemszögéből is megpillantja az olvasó a királyné arcképét. Akkor aztán alig lesz több színpadi kelékekkel gögösködő vándorszínésznőnél!)

Sokfelé élnek az országban Barta János tanítványai, és – bármily hihetetlen – Keménynek is megvan a maga szerény olvasótábor. Mégsem pusztán nekik ajánljuk e művet. Évtizedes munkával a szerző olyan prózaelemző módszert dolgozott ki, amely tanulságos azoknak is, akik esetleg csupán 1920 utáni irodalmunk iránt érdeklődnek. Bartánál egyesül az irodalomtörténeti s a prózaepoetikai vizsgálódás, s többnyire nem marad el a stilisztikai sem. Sokan az értékelés buktatóit látva a lehető legnagyobb óvatosságra hajlanak, igyekeznek konstatáló, pusztán leíró álláspontot elfoglalni, míg ő sosem mond le az ítékezésről. Segíti az elbírálásban széles körű esztétikai műveltsége s irodalomtudásaink közt ritka érdeklődése a jellemtan-általános lélektan iránt. Így aztán nem laboratóriumi elvontsággal magyaráz: ösztöntől, szenvedélytől, eszmei értékektől vezetett alkotókat állít elének, akinek főalakjairól kevés érdemlegesen mondatunk, ha nem ismerjük legalább a pszichológia alapfogalmait, modelljeit. Megkérdendzheti erre az olvasó: tehát nem kizárólag műközpontú módszerről van szó? A válasz: csakugyan nem csak erről, azonban senki se tartson attól, hogy a személyiség, az élmény feltárása kedvéért Barta János elhanyagolja, elhalványítja a műalkotást.

Nagy Miklós

CS. SZABÓ LÁSZLÓ: *ŐRZŐK*

Bp. 1985. Magvető K. 670 1.

Az *Alkalm* (1982) után az *Őrzők* a második esszégyűjtemény, melynek révén a hazai olvasóközönség is megismerkedhetik a nyugati magyar irodalom egyik legtekintélyesebb szervező egyéniségének, a nemrégiben elhunyt Cs. Szabó Lászlónak esszéíró művészetével. Az előző kötet amolyan kései bemutatkozásnak, a folytonosság visszaállításának minősült, melyben a szerző időrendjük szerint válogatott írásaiból, ezúttal azonban ennél lényegesen többre vállalkozott: új kötete egy sajnos megíratlan művelődéstörténet keresztmetszete, melyben egy rendkívül mű-

velt és emelkedett szellemiség kalandozza be a művészetek történetét, s keresi arra a kérdésre a választ: vajon mit adhat vissza kultúrájának egy huszadik századi magyar peregrinus, aki nem iskoláit végezni és tanulmányait kiteljesíteni indult Angliába, hanem új, véglegesnek hitt életkereteket keresett ott. Új környezete aztán szinte rákényszerítette arra, hogy ifjúságáig kedvelt műfajának művelése révén az anyanyelvi kultúra megőrzője és példaadója lehessen.

Magáról választott és termékenyen művelt műfajáról, az esszéről, több ízben is nyilatko-